

International Journal of Languages' Education and Teaching
Volume 6, Issue 3, September 2018, p. 187-197

Received	Reviewed	Published	Doi Number
09.08.2018	20.09.2018	30.09.2018	10.18298/ijlet.3127

For The Word Journey into Turkish Phrases and Proverbs

Harun BEKİR¹

ABSTRACT

Evliya Çelebi is one of the most famous travelers of 17 century. For over 50 years he has travelled around the lands of Ottoman Empire and described his travels in his book called "Seyahatname". Seyāhat-nāme ("book of travels") is the name of a literary form and tradition whose examples can be found throughout centuries in the Middle Ages around the Islamic world. The name refers to the travel notes by the Ottoman Turkish traveller Evliya Çelebi. This will be an evaluation test on the proverbs and idioms of the Turkish "trip". In this study, it is aimed to show in what form and in what conditions the proverbs and phrases related to the "trip" are made in today's Turkish. For this purpose, we will try to evaluate the formal and semantic properties of proverbs and idioms by scanning dictionaries.

Key Words: Turkish language, trip, idioms, proverbs.

Türkçede Gezi ile İlgili Deyimler ve Atasözleri Üzerine

ÖZET

Evliya Çelebi, 17. yüzyılın önde gelen gezginlerinden olup elli yılı aşkın süreyle Osmanlı topraklarını gezmiş ve gördüklerini Seyahatname adlı eserinde toplamıştır. Bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser anlamına gelen Seyahatname Arapça "siyāhat" kelimesinin bir türevi olup "yolculuk, gezi" anlamına gelmektedir. Bu bildirimizin amacı Türkçedeki "gezi" ile ilgili atasözleri ve deyimler üzerinde bir değerlendirme olacaktır. "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte özsözler" biçiminde tanımlanan atasözleri ve "genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği" biçiminde tanımlanan deyimler; Türkçenin ilk yazılı belgelerinden bu yana sözlü ve yazılı kültürde yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. Bu çalışmamızda "gezi" ile ilgili atasözlerinin ve deyimlerin günümüz Türkçesinde hangi biçimde ve hangi durumlarda kullanıldığı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda sözlükler taramasıyla söz konusu atasözlerin ve deyimlerin biçimsel ve anlamsal özelliklerini değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, gezi, deyimler, atasözleri.

¹ Assist. Prof. Dr., University of Plovdiv Paisii Hilendarski, harun.bekir@gmail.com.

1. Giriş

Evliya Çelebi, 17. yüzyılın önde gelen gezginlerinden olup elli yılı aşkın süreyle Osmanlı topraklarını gezmiş ve gördüklerini Seyahatname adlı eserinde toplamıştır. Bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser anlamına gelen Seyahatname Arapça "siyāhat" kelimesinin bir türevi olup "yolculuk, gezi" anlamına gelmektedir. Seyahat, yolculuk, gezi, antik çağlardan modern zamanlara insanoğlunun sürekli ilgilendiği en ilginç konulardan biri olmuştur.

Arapça "gezmek, gezi" anlamındaki seyahat ile Farsça name (risale, mektup) kelimelerinden oluşan seyahatname "gezi mektubu, gezi eseri" anlamına gelir. Buna Fars edebiyatında sefername adı da verilir. Arap edebiyatında "seyahat" ve "seyahatname" anlamında daha çok rihle kelimesi kullanılır. Rihle, "bir yerden bir yere göç etmek" anlamındaki rahl (veya aynı anlamdaki irtihal) mastarından isim olup "göç" demektir. Eski Arap şiirinde, Kur'an'da ve hadislerde rihle "göç, yolculuk, gezi, seyahat" anlamlarında kullanılmış ve Kur'an'da Kureyş kabilesinin ticaret amacıyla yaptığı yolculuk ve seyahatler rihle diye anılmıştır (Yazıcı 2009: 9).

Bu makalenin amacı Türkçedeki "gezi" ile ilgili atasözleri ve deyimler üzerinde bir değerlendirme denemesi olacaktır. "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte öz sözler"² biçiminde tanımlanan atasözleri ve "genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği"³ biçiminde tanımlanan deyimler; Türkçenin ilk yazılı belgelerinden bu yana sözlü ve yazılı kültürde yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. Bu çalışmamızda "gezi" ile ilgili atasözlerinin ve deyimlerin günümüz Türkçesinde hangi biçimde ve hangi durumlarda kullanıldığı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda sözlükler taramasıyla söz konusu atasözlerin ve deyimlerin biçimsel ve anlamsal özelliklerini değerlendirmeye çalışacağız.

2. Türk toplumunun "gezi" ile ilgili gelenekleri

Kültür ve dil kavramlarının birbiriyle sıkı sıkıya ilişkili olduğu bilinmektedir. Dil ve kültür arasındaki bu ilişki, anlam bilimi düzeyinde, o dilin söz varlığında en belirgin şekilde kendini göstermektedir. Bir dilin söz varlığı, o dili konuşan halkın gelenekleri, inançları ve yaşama bakışları hakkında genel bilgiler verir. Dolayısıyla Türkçedeki "gezi" ile ilgili deyimleri ve atasözlerini incelerken Türk toplumunun "gezi" ile ilgili geleneklerine de değinmek gerek.

Osmanlı eğlence kültüründe mesire gezileri düzenlenmektedir. Mesire, "gezinti yeri, gezilecek yer" anlamına gelmektedir. Mesire alışkanlığından bahsetmek gerekirse daha çok Ekâbir (Devlet Büyükleri) sınıfına mensup hanımların yaz aylarında mesirelere gezmeye gitmeleri akla gelir. Osmanlı zamanında harem halkına da mevsimin elverişli olduğu zamanlarda saray bahçelerinin dışındaki mesire yerlerine arabalarla geziler tertip edilirdi⁴. Elbette mesire gezileri sadece küberâ (büyük, önemli kişiler) sınıfından olanlara mahsus değildi. Osmanlı toplumunun dinlenme ve eğlenme aracı mesireler Tanzimat Döneminde de yer bulmuştur. Bu dönemde gittikçe Batıya açılmak söz konusu olduğu için geniş halk kitlelerinin tercih ettiği eğlenceler haline gelmiştir.

² TDK Güncel Türkçe Sözlük

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a4573412e6090.75541767

³ TDK Güncel Türkçe Sözlük

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a457346c3eb06.74500711

(Erişim: 05.10.2017)

⁴ İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997 (975-954-800-3), cilt 16, sayfa 138

Osmanlı padişahlarının tebdil geziler düzenledikleri de bilinmektedir. Tarih boyunca birçok devlette görülen bir uygulama olan tebdil gezmek hükümdarların tanınmamak için kıyafet değiştirerek denetleme amacıyla halk arasında dolaşmalarını ifade etmektedir. Daha ziyade halkın durumunu anlama, saraydan sıkılıp dışarıya açılma arzusu ve kimliğini gizleyerek düşmanlardan korunma gibi amaçlarla yapılan bu tür geziler Osmanlı padişahlarının da sıkça başvurdukları uygulamalardan birisidir. Türkçe Sözlük'te "değiştirmek" anlamındaki tebdilden gelen tebdil gezmek⁵ (tebdil-i kıyâfet/tebdilü'l-kıyâfe), saraylarda farklı bir hayat süren hükümdarların kimliklerini gizlemek için kılık değiştirerek halkın durumunu bizzat görmek veya kendileri hakkında düşüncelerini öğrenmek amacıyla onların arasında dolaşmaları için kullanılan bir tabirdir (deyimdir). Kelime daha ziyade Arapça'da "kıyafet değiştirmek, başka bir kılığa girmek" anlamındaki tegayyür ve tenekkür kelimeleriyle ifade edilmektedir. Ancak tebdil-i kıyafet sadece giyim kuşamın değiştirilmesi değil, saç, sakal ve yüz makyajı gibi ayrıntılı değişimler için de kullanılmaktadır. Nitekim tarih boyunca pek çok örneği görülen tebdil-i kıyâfet ile dolaşma uygulaması daha ziyade hükümdarların halkın kendi durumları hakkındaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla gerçekleştirilen olaylardı.

TDK'nun Türkçe Sözlük'ünde "köy çocukları ramazanda veya özel günlerde çeşitli tekerlemeler söyleyip kapı kapı dolaşarak ufak tefek yiyecek toplamak"⁶ anlamında bir birleşik eylem olarak saya gezmek eylemi de kaydedilmiştir. Aslında bu birleşik eylemin anlamı halk arasında "saya gezme" töreninden gelmektedir. Doğacak kuzuların sağlıklı olması, aynı zamanda da yeni yılın, yeni dönemin karşılanması anlamına gelen törenlere değişik yörelerde "saya gezme", "saya bayramı", "çoban bayramı" adı verilir.

Bulgaristan'ın Doğu Rodoplar bölgesinde ise farklı sebeplerle düzenlenen toplu ziyaretler ve bununla ilgili misafir ağırlama geleneği için "geze" kelimesi kullanılmakta, ziyaretin sebebine göre "bebek gezesi", "dügün gezesi" ifadeleri kullanılmaktadır.

Tarihin en eski uygarlıklarından birine ve şanlı bir geçmişe sahip olan Türk ulusu, dünyanın değişik bölgelerine yayılmış olması nedeniyle de bünyesinde zengin bir sözlü halk kültürü ve bu arada fevkalade kapsamlı bir atasözü hazinesi geliştirmiştir.

Atasözlerinin "gezi" kavramıyla ilgili olarak sınıflandırılması, "Atasözleri bir kültürün aynasıdır" tanımına uygun olarak Türklerin "gezi" konusundaki değer yargılarını yansıtmaları bakımında önemlidir ve Türklerin "gezi" kavramıyla ilgili olarak geleneksel dünya görüşlerini belgelemektedir.

3. Atasözlerinin Yapısal ve Anlamsal Özellikleri

Atasözlerinin çoğu iki kısımdan oluşur ve ikinci kısım birinci kısımda ifade edilen fikir ile anlamı kuvvetlendirir. Yapısal bakımından, atasözü genellikle ortasından açıkça görülecek şekilde ikiye bölünmüş bir cümledir. Bu durumu, *Çok okuyan değil, çok gezen bilir. Gezenin kaşı şişer, oturanın başı. Yolcu için yol mu yok, kurnaz için söz mü yok.* gibi atasözleriyle örneklemek mümkündür. Bazı durumlarda ise cümle veya mısra şeklindedir. Bu tür atasözlerine örnek olarak, *Yolcu yolcuyu yolda bulur. Yurtta geçirilen bir kış, yabanda geçen yüz bahardan iyidir.* Ancak neredeyse her durumda bu iki kısım kafiyelendiği veya düzenli sesler ve ritim getiren ses ve söz sanatlarıyla inşa edildiği

⁵ tanınmamak için kılık değiştirerek gezmek

⁶ TDK Güncel Türkçe Sözlük

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=saya%20gezmek&cesit=1&guid=TDK.GTS.5a4575fa593a25.29318036 (Erişim: 05.10.2017)

görülmektedir. Bu nedenle de, atasözlerin ve deyimlerin bir çoğunluğu redifli, kafiyesi bakımından şiir parçalarını hatırlatmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden açıkça gölüldüğü gibi, göze çarpan bu tür özelliklerin onun kısa ikili yapısı etrafında dönmektedir. Bu özellik aynı zaman anlam alanında da geçerlidir. Atasözü iki veya daha fazla unsurdan oluşmuş bir anlatımdır ve bu unsurlar genellikle atasözünün dengelenmiş yapısının iki kısmına uyarlar.

Bu iki veya daha fazla unsur, genellikle bir eşitleme veya sebebiyet eylemiyle birbirine bağlanır ve bu unsurlar arasındaki ilişki olumlu ve olumsuz bir şekilde sağlanabilir. Unsurlar arasındaki ilişkileri şu şekilde örnekleyebiliriz:

Olumlu eşitleme: *Atın varken yol tanı, ağın varken el tanı. Dolaşan tilki yurt bulur.*

Olumsuz eşitleme: *Gezen güzel olur, oturan gazel okur.*

Olumlu sebebiyet: *Gezen kurt aç kalmaz.*

Olumsuz sebebiyet: *Gezen ayağa taş değer. Gidip de gelmemek var, gelip de görmemek var: hakkını helal et.*

4. Atasözlerin Dil ve Üslup Özellikleri

Sözlü kültür ortamının ürünü olarak ortaya çıkan atasözleri bilgiyi en kolay biçimde hatırdakalacak şekilde koruyup aktarmak durumundadırlar. Bu nedenle de, atasözlerinde düşünceyi en az kalimeyle en olgun ölçüler içinde vermek bir kural olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle dil ve üslup özellikleri bakımından atasözlerinde gereksiz bir kelimeye rastlanmaz. Bu son derece önemli dil ekonomisine dayalı oluş, atasözlerin dil bakımından en büyük özelliğidir. Başka bir deyişle, atasözlerin konuşmaya dayalı bir anlatım türü olarak en büyük dil ve üslup özelliği kısa ve özlü olmalarıdır. Yani az sözle çok şey anlatılır. Bu sebepten dolayı da atasözlerin büyük bir çoğunluğu bir veya iki cümledir, bundan daha uzun olanlarsa son derece azdır.

Atasözlerinde büyük bir çoğunlukla geniş zamanda bir eylem ve özellikle öğüt verme durumundakilerde de emir kipi kullanılmıştır ("*Atın varken yol tanı, ağın varken el tanı.*") Bunların dışında kalan az sayıdaki atasözlerinde de geniş zaman veya emir kipi gizli olarak muhafaza edilmiştir (Aksoy 1969: 20).

Dil ekonomisi veya kelime seçimi yönüyle bakıldığında, atasözlerinde en az kelimeyle en olgun ölçüler içinde vermek adeta bir kurala dönüşmüştür. Bu nedenle atasözlerinde gereksiz kelimeye rastlanılmaz. Aynı şekilde edat ve bağlaç türünden kelimelerin ancak çok gerekliyse, atasözünün anlamını güçlendiriyorsa kullanıldıkları görülmektedir. ("*Bir insanı tanımak için kendisiyle yol arkadaşlığı etmelidir.*", "*Bir kişiyle ya alışveriş etmeli ya yola gitmeli ki ne olduğu bilinsin.*", "*Gidip de gelmemek var, gelip de görmemek/bulmamak var: hakkını helal et.*", "*İnsanın altından atını alırlar, ama yolunu alamazlar.*", "*Seyyah için dünya geniştir.*"). Atasözlerinde bu durum dışında edat ve bağlaç pek rastlanmaz. Bazı atasözlerinde ise anlam çok daha keskin bir anlatım gücüne erişirken eylemlerin kullanılmasına bile ihtiyaç duyulmamıştır: "*İnsan kuş misali*"; "*Yolcuya yol kurbağaya göl*"; "*Gurbet meşakkat*".

Atasözlerinin diğer dil ve üslup özelliklerinin başında büyük bir kısmında görülen manzum olmalarıdır. Ölçü ve kafiye özellikle iki cümleli atasözlerinde yaygındır.

- 3 heceli: *Çok gezen / çok bilir.*
- 4 heceli: *Gez dünyayı / gör Konya'ya*
Gezen güzel olur, / oturan gazel okur.
- 7 heceli: *Gitip de gelmemek var, / gelip de görmemek/bulmamak var*
Yolcu için yol mu yok,/kurnaz için söz mü yok.

5. "Gezi" ile İlgili Atasözleri

Atın varken yol tanı, ağın varken el tanı. İmkan varken gezip görmeli, dost, arkadaş edinmeli. (Aksoy 1969: 403).

Ayaz paşa kol geziyor. Dışarıda çok soğuk var (TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü).⁷

Bee dediğin hep keçi olsa dağ taş sürü kesilirdi. Bir insan ne kadar çok gezerse bilmediği canlıları tanıma fırsatı olur (Yurtbaş 2013: 553).

Bir insanı tanımak için kendisiyle yol arkadaşlığı etmelidir. Yolculuklar sırasında kurulan arkadaşlıklarla insanlar birbirilerini daha iyi tanır (Yurtbaş 2013: 559).

Bir insanı tanımaya birlik sefer gerek. Kişiler birbirilerini daha iyi tanımak için birlikte seyahat etmelidir (Yurtbaş 2013: 559).

Bir kişiyle ya alışveriş etmeli ya yola gitmeli ki ne olduğu bilinsin. Kişilerin karakterleri alışverişte veya yolculukta belli olur (Yurtbaş 2013: 558).

Çok gezen çok bilir. Kişi gezdikçe yeni şeyler öğrenir (Aksoy 1996: 102).

Çok gezen tavuk ayağında pis getirir. 1. Çok gezen kadın adına leke sürer. 2. Kötü, zararlı çevrelerde dolaşak kişi, kötü huylar öğrenir (Aksoy 1969: 102).

Çok gezip dolaşanın başına türlü bela gelir. Çok gezenler güvenli olmayan yerlere de gideceklerinden tehlikelerle karşılaşabilir (Yurtbaş 2013: 570).

Çok okuyan değil, çok gezen bilir. Kişi ne kadar çok okusa da, gezip görmek onu daha çok bilgi sahibi eder (Yurtbaş 2013: 570).

Çok seğirten çabuk yorulur. Gereksiz yerde dolaşanlar çabuk yorulur (Yurtbaş 2013: 570).

Çok yaşayan/okuyan bilmez, çok gezen bilir. Çok gezen, çok yer görür, bilgisini artırır. Çok okuyan görmüş kişi kadar bilemez (Aksoy 1969: 103).

Dağda gezen ayıyada rastlar kurda da. Tehlikeli yerlerde dolaşan kimsenin başına çeşitli kazalar gelebilir (Yurtbaş 2013: 572).

Deve Kabe'ye gitmekle hacı olmaz. Kötü niteliklere sahip kişiler değerli kimselerin buldukları bir yere gittikleri zaman, bu onların da değerli oldukları anlamına gelmez (Aksoy 1969: 109).

Dolaşan tilki yurt bulur. Bekleyenler değil, gezenler çeşitli imkanlarla karşılaşır (TDK-2: 33).

⁷

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a4a69d855fd78.68526697

Evceğizim eceğizim, sen bilirsin halceğizim. Çok gezenler zaman geldikçe evlerine özlem duymaya başlar (Yurtbaş 2013: 596).

Gece gezenin ayağına pislik bulaşır. Pek çok kötü olay gece gerçekleşir. Gece gezenler bu kötü olaylarla karşılaşabilirler (TDK-I: 123).

Gez dünyayı gör Konya'yı. Her insan fırsat buldukça değişik yerler gezmeli, değişik şeyler görmelidir (Yurtbaş 2013: 602).

Gezen ayağa taş değer. Çok gezen kimse, kensisine zarar getirebilir (Aksoy 1969: 109).

Gezen güzel olur, oturan gazel okur. Gezenler değişik güzelliklerle karşılaşırken, hiçbir yeri görmeyenler boş konuşmakla yetinirler (Yurtbaş 2013: 602).

Gezen kurt aç kalmaz. Dolaşan ve araştıranlar geçimlerini sağlayabilecek imkanları bulabilirler (Aksoy 1969: 109).

Gezenin kaşı şişer, oturanın başı. Gezmeye, değişik yerler görmeye fırsat bulan kişi kültürünü daha da artırır. Gezmeyi sevmeyen hep aynı yerde kalmayı tercih eden kişinin kültür seviyesi ise hep aynı kalır (Yurtbaş 2013: 602).

Gezmekten hevesini alsa, deli olur. Kişi gezmekten, değişik yerler görmekten bıkmaz (Yurtbaş 2013: 602).

Gitip de gelmemek var, gelip de görmemek/bulmamak var: hakkını helal et. Kişi uzak bir yere giderken yakınlarıyla helalleşmelidir. Çünkü gittiği yerden dönmeyebilir, dönerse de yakınlarını bulamayabilir. (Aksoy 1969: 131).

Gurbet adamı terbiye eder. Memleketinden, sevdiklerinden uzak yaşayanlar daha çabuk olgunlaşırlar (Yurtbaş 2013: 606).

Gubet meşakkat. Bilmedikleri, tanımadıkları yerde yaşamak zorunda kalanlar çeşitli sorunlarla karşılaşabilirler (Yurtbaş 2013: 606).

Gurbette geçen ömür ömür değildir. İstemedikleri yerde yaşamak zorunda kalanlar genellikle mutsuz olurlar (Yurtbaş 2013: 606).

Her yeri gezmiş, gitmediği bir Gerede zindanı kalmış. Çok gezen ve çok yer gören kişiler için kullanılır (Yurtbaş 2013: 615).

İnsan gurbete bir dilim ekmekle çıkar da, bir torba ekmekle dönemez. İnsanlar gurbete istekle, umutla çıkarlar, ama zaman geçtikçe geldikleri yerlere özlem duymaya başlarlar ve geri dönmek isterler (Yurtbaş 2013: 622).

İnsan kuş misali. İnsanlar çok değişik nedenlerle sürekli dolaşmak zorundadırlar (Yurtbaş 2013: 622).

İnsanın altından atını alırlar, ama yolunu alamazlar. İnsanlar gezmekten kolay kolay vazgeçmezler (Yurtbaş 2013: 622).

Köpeksiz köy bulmuş da çomaksız (değneksiz) geziyor. Kendisine engel olacak, karşı çıkacak kimse olmadığı için istediği gibi davranıyor (TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü).⁸

⁸ TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a4a5e9066d8b1.06438739
(Erişim: 05.10.2017)

Osmanlının ayağı özengidedir. Gezerek ve ticaret yaparak geçimini sağlayan kişiler bir yerde uzun süre kalamazlar (Yurtbaş 2013: 667).

Sen yolcu ben hancı iken bir gün elbet buluşuruz. Meslekleri benzerlik gösteren kimselerin karşılaşma olasılıkları yüksektir (Yurtbaş 2013: 680).

Seyyah için dünya geniştir. Gezmeyi seven insanlar mutlaka gidecek bir yer bulurler (Yurtbaş 2013: 681).

Türkün ağızı nereyeyse seferi oraya. Türkçer geçimlerini nerde sağlayabiliyorsa oraya gitmekten çekinmezler (Yurtbaş 2013: 698).

Yabana gidenin işini Allah bilir. Bilinmeyen yerlerin gidenlerin nelerle karşılaşacakları belli olmaz (Yurtbaş 2013: 704).

Yolcu için yol mu yok, kumaz için söz mü yok. Başarılı olmak isteyen kişiler bir yolunu bulur mutlaka amaçlarına ulaşırlar (Yurtbaş 2013: 715).

Yolcu yolcuyu yolda bulur. Aynı işi yapan kişiler bir gün karşılaşır (Yurtbaş 2013: 715).

Yolcunun işini Allah bilir. Yolculuk sırasında kişiler çok değişik olaylarla karşılaşabilirler (Yurtbaş 2013: 715).

Yolcuya sohbet/muhabet haramdır. Hedefi bir yere en kısa zamanda varmak olan kişinin sohbet ile vakit kaybetmemesi gerekir.

Yolcuya yol kurbağaya göl. İnsanlar zamanlarını kendisine uygun şartlarda ve ortamlarda geçirirler (Yurtbaş 2013: 715).

Yolcuya yol yakıştır. İnsanlar genellikle kendine uygun, en yakışan işlerle uğraşırlar.

Yurtta geçirilen bir kış, yabanda geçen yüz bahardan iyidir. İnsanlar kendilerini nereye ait hissediyorlarsa orada yaşamaktan huzur ve mutluluk duyarlar.

Yolcu yoluna gerek. Yolculuğa çıkacak kimse, fazla oyalanmadan bir an önce yola çıkmalıdır (Aksoy 1969: 215).

Yolcu yolunda kalmaz. Yolculuk yapmak zorunda kalanlar sorunlar karşısında çözüm bulur ve yolculuklarını tamamlarlar (Yurtbaş 2013: 715).

6. Türkçede “gezi” ile ilgili deyimler

Deyimler, bir dilde söze çekicilik katmak amacıyla oluşturulan kelimelerden birinin gerçek anlamının dışında kullanıldığı söz öbeği biçiminde yapıdır. Türçenin en eski belgelerinden bu yana sözünü daha da pekiştirmek, daha canlı hale getirmek isteyen insanların mecazlı kullanımlara başvurarak sözünün etkisini arttırdığını görmekteyiz. TDK Güncel Türkçe Sözlük tarafından “*Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, gendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.*”⁹ olarak tanımlanan deyimlerin de oluşum ve yaşayış süreçleri atasözleriyle paralel olduğundan ve kültür aktarımındaki rollerinin önemini belirtmek için aynı fikrîsel sonuçlara başvurmak mümkün olacağından yukarıda

⁹ TDK Güncel Türkçe Sözlük

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a451398495725.43778631
(Erişim: 10.10.2017)

atasözleri için söylenen aktarım rollerinin deyimler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Türkçede “gezi” ile ilgili hazır söz kalıpları olarak atasözleri gibi deyimler de dilin anlam boyutunun zenginleştirilmesinde önemli paya sahiptirler. Deyimler hakkında yaptığımız sözlük taramalarında “gezi” anlamında 18 deyim, “gezi” kelimesini içeren 4 deyim tespit ettik. Ayrıca “gezme” kavramıyla ilgili olarak da 31 deyim tespit ettik. Bu yaparken de başlıca kaynak olarak “TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”¹⁰ ile Ömer Asım Aksoy’un “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”nden (Aksoy, 1993) faydalanılmıştır.

6.1. “Gezi” anlamındaki deyimler

bir aşağı bir yukarı: amaçsız olarak gidip gelmeyi anlatan bir söz (“*Karabibik تنها sokakta bir aşağı bir yukarı gezinmekteydi.*” – N. Nâzım).

denize çıkmak: gezi veya av için kıyıdan ayrılmak.

(biri) hava almak: 1) açık havada gezme (“*Biraz hava almak için niye Hürriyet tepesine kadar bir gezinti yapmasınlar?*” – A. Gündüz). 2) *argo* umduğunu bulamamak, hiçbir şey kazanmamak; 3) ferahlamak, açılmak, hoş vakit geçirmek (“*Hava alalım diye beni bir akşam bir yazlık bahçeye götürdüler.*” – B. Felek).

cebri yürüyüş: bir yere kuvvet yetiştirmek veya düşmandan önce varmak için yapılan sıkı yürüyüş.

dolanıp durmak: sürekli olarak aynı yerde gezinmek (“*Dolap beygirinin en büyük şansı gözlerinin bağlı olmasıdır; böylece aynı çember içinde dolanıp durduğunun farkında olmaz.*” – A. Ümit).

gezip tozmak: eğlenmek amacıyla çokça gezme (“*Seher hep Bayram’ın sinirine dokunanlarla gezip tozdu.*” – S. F. Abasıyanık).

hava değiştirmek: iklimi değişik bir yere gidip bir süre oturmak (“*Hekimleri Seniha’ya biraz yer ve hava değiştirmeyi, biraz kırlarda ve denizlerde gezip eğlenmeyi tavsiye ettiler.*” – Y. K. Karaosmanoğlu).

kol gezme: 1) güvenlik amacıyla dolaşmak (“*Bunlar şehir subaşısının adamları, dizdarlardı. Kol geziyorlardı.*” – Ö. Seyfettin). 2) dolaşmak (“*İnsanı üşütmeyen, ılık gezginci bir yağmur bulutu ağır ağır kol geziyordu.*” – T. Dursun K.) 3) *meç.* kötü durum ve davranışlar çokça olmak (“*Bazı ülkelerde sansürün kol gezdiği görülüyor.*” – A. Kabaklı).

mehtaba çıkmak: ay ışığında gezip dolaşmak (“*O gece mehtaba çıkmak için bir hayli evvelinden başlayan tatlı bir hazırlık devresi vardı.*” – A. Ş. Hisar).

o kapı (mahalle) senin bu kapı (mahalle) benim: sürekli gezip dolaşmayı anlatan bir söz (“*O kapı senin bu kapı benim, akşamı eder.*”).

orası senin, burası benim dolaşmak (gezme): durmadan gezip dolaşmak.

piknik yapmak: kırdaki yemek yemek ve gezinti yapmak.

sefa geldiğine gitme: bir kente, bir mahalleye yeni gelen veya geziden dönen birine ziyarete gitme.

sefer etme: gezme, gezinti yapmak, yolculuk etme (“*Ne hoş, ey güzel Tanrı’m, ne hoş / Maviliklerde sefer etme.*” – O. V. Kanık).

¹⁰ TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri (Erişim: 10.10.2017)

seyrana çıkmak: gezmeye, gezintiye çıkmak.

tura çıkmak: gezinti yapmak (*"Her ay, mehtapta bir iki kere merkezlerle tura çıkardık."* – A. Ş. Hisar).

üç aşağı beş yukarı dolaşmak: kararsızlık içinde, düşünerek, bir karara varmaya çalışarak gezinmek.

yürüyüşe çıkmak: dolaşmaya, gezintiye çıkmak.

6.2. "Gezi" kelimesini içeren deyimler

boş gezmek (gezinmek): işsiz güçsüz dolaşmak (*"On gün boş mu gezdin?"* – Ö. Seyfettin).

gezip tozmak: eğlenmek amacıyla çokça gezmek (*"Seher hep Bayram'ın sinirine dokunanlarla gezip tozdu."* – S. F. Abasıyanık).

geziye çıkmak: uzak yerleri dolaşmak.

karda yürüyüp (gezip) izini belli etmemek: kimsenin sezemeyeceği biçimde gizli iş çevirmek (*"Karda yürüyüp izini belli etmemek, cümlesiyle tarif edilen bu sinsilik, hedefine asla varamayan adi bir hiledir."* – P. Safa).

6.3. "Gezmek" kavramıyla ilgili deyimler

arkasında dolaşmak (gezmek): bir işi yaptırmak için ilgili veya yetkili bir kimsenin uğradığı yerlere giderek görüşme fırsatı aramak.

(bir yeri) adım adım gezmek: her yerini dolaşıp görmek.

aşıқтаşlık etmek: karşılıklı sevişme, muaşaka (*"Sana peşin haber vereyim ki onlar kızlarının başkası ile âşıқтаşlık yapmasını istemezler."* – O. C. Kaygılı).

(birinin) peşinde dolaşmak (gezmek): bir amaçla birisini izlemek (*"Tarlayı satın almak için peşinde dolaşıyor"*).

boş gezmek (gezinmek): işsiz güçsüz dolaşmak (*"On gün boş mu gezdin?"* – Ö. Seyfettin).

boşta gezmek: işsiz olmak (*"Huriye Hanım, kızının bu boşta gezer oğlana vardığı zaman ..."* – B. Felek).

dillerde dolaşmak (gezmek): her yerde kendisinden söz edilmek (*"Hangi hanım, dillerde gezen aşk maceralarından dolayı mevkisinden düşüyor?"* – H. C. Yalçın).

doktor doktor gezmek (dolaşmak): tedavide çabuk ve kesin sonuç almak ümidiyle birçok doktora başvurmak (*"Çare bulunsun diye az mı ebe kapısı çaldılar, doktor doktor gezdiler?"* – A. İlhan).

dünür gezmek: evlenecek erkek için kız aramaya çıkmak.

elden ele dolaşmak (gezmek): iyi nitelikleri dolayısıyla çok ilgi görmek, çok beğenilmek (*"Gönülden Sesler, Meşrutiyet gençliğinin elden ele dolaşan kitabı idi."* – Y. Z. Ortaç).

elini kolunu sallaya sallaya gezmek: 1) ortada görünmemesi gereken kimse pervasızca dolaşmak; 2) pervasızca, kimseden çekinmeden dolaşmak (*"Bütün memleketi, elimi kolumu sallayarak serbest ve rahat dolaşmaya başlamıştım."* – Y. K. Karaosmanoğlu).

ellerde gezmek: 1) elden ele dolaşmak; 2) *mec.* el üstünde tutulmak, saygı ve sevgi görmek.

ev ev dolaşmak (gezmek): her eve uğrayarak dolaşmak.

gemi gemi gezmek: den. dış etkiler yüzünden gemi rota çizgisinden ayrılıp sancak veya iskele yönüne ilerlemek.

gezip tozmak: eğlenmek amacıyla çokça gezmek ("*Seher hep Bayram'ın sinirine dokunanlarla gezip tozdu.*" – S. F. Abasıyanık.)

kapı kapı dolaşmak (gezmek): 1) ev ev gezmek; 2) bir yerlere sürekli girip çıkmak ("*Elbette öyle ama sen böyle panik hâlinde kapı kapı dolaşırsan, teşkilatta muhalefet var sanıp gerçekten de bir temizliğe başlayabilirler.*" – A. Ümit); 3) iş aramak için her yere başvurmak.

karakol gezmek: huzur ve güvenliği sağlamak amacıyla dolaşmak, devriye gezmek.

karış karış dolaşmak: her yeri gezmek ("*Ben Türk köylerini karış karış dolaştım, bilirim.*" – A. Gündüz).

kelle koltukta gezmek: her an ölüme hazırlıklı gezmek veya ölüm korkusunu her daim yaşayanlar için kullanılan deyim.

kenar gezmek: bir şeyden uzaklaşmış olmak ("*Kenar gezme dolan yâr gel içeri / Bize mihman olan yâr gel içeri.*" – Halk türküsü).

kucaktan kucağa dolaşmak (gezmek): kadın, pek çok kişiyle yasal olmayan ilişkide bulunmak.

leyleği havada görmek: şaka çok gezmek.

pabuç eskitmek (veya paralamak): bir iş için bir yere çok gidip gelmek, işi takip etmek.

salma gezmek (veya dolaşmak): başıboş hayvan gibi dolaşmak ("*Ne olacak çobansız köyde kurtlar boş oturacak değil ya işte böyle salma dolaşırlar.*" – R. Akyavaş).

saya gezmek: köy çocukları ramazanda veya özel günlerde çeşitli tekerlemeler söyleyip kapı kapı dolaşarak ufak tefek yiyecek toplamak.

seksen kapının ipini çekmek (seksen kapıya doksan değnek çalmak): içinde bulunduğu sorunu çözmek için kapı kapı dolaşmak, birçok yere uğramak ("*Ama şimdi, bir çift lastik için seksen kapının ipini çekiyoruz.*" – R. Enis.)

seyran etmek (veya eylemek): gezmek, gezinmek, dolaşmak ("*Sallanı sallanı suya gidersin / Su değil meramın, seyran edersin*") – Halk türküsü.

sokağa çıkmak: gezmek veya bir iş görmek için evden çıkmak.

sokakları/kaldırımları arşınlamak: işsiz güçsüz dolaşmak ("*Kelli felli efendiden adamların hatta sarıklı ulemanın gündün güne hurpanileşen kılıklerle, elleri boyunlarında, kaldırımları arşınladıklarını görüyorum.*") – R. N. Güntekin.

sürt Allah sürt demek: teklifsiz (senlibenli) konuşmada gereksiz, amaçsız olarak dolaşıp durmayı, zamanını boşa harcamayı anlatır. ("*Böyle sürt Allah sürt yaşanmaz, bir iş bul kendine!*").

tebdil gezmek: 1) tanınmamak için kılık değiştirerek gezmek; 2) mec. değişik görüntüde olmak ("*Anlayana siorisine saz düşüncesine dayanan ve tebdil gezen bir şiir yaygınlaştı.*" – S. Hilav).

Kaynakça

Aksoy, Ö. A. (1969). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara, 1969.

Yurtbaş, M. (2013) *Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul, 2013.

Yazıcı, H. (2009). *Seyahatname*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009, s. 9-11.

İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997 (975-954-800-3), cilt 16, sayfa 138.

TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri (Erişim: 05.10.2017)

TDK Büyük Türkçe Sözlük

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (Erişim: 05.10.2017)

TDK Güncel Türkçe Sözlük

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (Erişim: 05.10.2017)